



**PARADOKS** Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi  
*PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal*

***Kent Kültürü Ve Kentlilik Bilincinin Oluşumunda Şehrengizlerin Rolü***

*The Role Of Shahrangizs in Formation Of City Culture And  
Consciousness Of Urbanity*

**Ali CANÇELİK**

*Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,*

### Editör/Editor-in-Chief

Doç.Dr.Elif KARAKURT TOSUN

### Editör Yardımcıları/Co-Editors

Doç.Dr.Sema AY

Dr.Hilal YILDIRIR KESER

### Uygulama/Design

Dr.Yusuf Budak

### Tarandığımız İndexler / Indexes



Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions wriVen in artic- les are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

### Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Marijan CINGULA (University of Zagreb)  
 Prof.Dr.Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)  
 Prof.Dr.R.Cengiz DERDİMAN (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)  
 Assoc.Prof.Dr.Mariah EHMKE (University of Wyoming)  
 Assoc.Prof.Dr.Ausra REPECKIENE (Kaunas University)  
 Assoc.Prof.Dr. Cecilia RABONTU (University " Constantin Brancusi" of TgJiu)  
 Doç.Dr.Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)  
 Dr.Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)  
 Dr.Murat GENÇ (Otago University)  
 Dr.Hilal YILDIRIR KESER (Uludağ Üniversitesi)

### Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Marijan CINGULA (University of Zagreb)  
 Prof.Dr.Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)  
 Prof.Dr.R.Cengiz DERDİMAN (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Zeynel DİNLER (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Hasan ERTÜRK (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI (Süleyman Demirel Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)  
 Prof.Dr.Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Hakan ALTINTAŞ (Sütçü İmam Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Canan CEYLAN (Uludağ Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Kenan DAĞCI (Yalova Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Kadir Yasin ERYİĞİT (Uludağ Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Burcu KÜMBÜL GÜLER (Kocaeli Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)  
 Assoc.Prof.Dr. Cecilia RABONTU (University " Constantin Brancusi" of TgJiu)  
 Assoc.Prof.Dr.Ausra REPECKIENE (Kaunas University)  
 Doç.Dr.Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)  
 Doç.Dr.Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)  
 Yrd.Doç..Dr.Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)  
 Yrd.Doç.Dr.Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)  
 Yrd.Doç.Dr.Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)  
 Yrd.Doç.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)  
 Yrd.Doç.Dr.Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)  
 Dr.Murat GENÇ (Otago University)



**PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**  
*PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal*

***KENT KÜLTÜRÜ VE KENTLİLİK BİLİNCİNİN OLUŞUMUNDA  
ŞEHRENGİZLERİN ROLÜ***

*THE ROLE OF SHAHRANGIZS IN FORMATION OF CITY  
CULTURE AND CONSCIOUSNESS OF URBANITY*

***Ali CANÇELİK***

*Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,*

**Aralık / December 2016, Cilt/Vol: 11, Özel Sayı/Special Issue, Page: 127-142**  
**ISSN: 1305-7979**

## KENT KÜLTÜRÜ VE KENTLİLİK BİLİNCİNİN OLUŞUMUNDA ŞEHRENGİZLERİN ROLÜ

### THE ROLE OF SHAHRANGIZS IN FORMATION OF CITY CULTURE AND CONSCIOUSNESS OF URBANITY

Ali CANÇELİK

Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

#### ÖZET

Kent birçok temel özelliğe sahiptir. Din, kültür ve medeniyet değerlerini maddî biçimlerle ortaya koymaktadır. Kent, özelliklerini geçmişten devralmakta ve günümüzde devam ettirmektedir. Bu özellikleri, çeşitli değişim ve dönüşümlerle geleceğe aktarmaktadır. Bu aktarma mimarî, edebî ve tarihî eserler gibi bazı araçlarla gerçekleşmektedir. Şehrengizler, onlardan biridir.

Kent, varlığını kentli ile devam ettirebilir ve ancak kentli ile dönüşebilir. Kentli kenti oluşturmak ve dönüştürmek için miras aldığı değerleri kullanır. Bu değerleri içinde barındıran eserlerden biri de şehrengizlerdir. Divan şiirinde yer alan “Şehrengiz”, Osmanlı şehirleri ve şehirlieleri hakkında malumat vermektedir. Bu malumatlar ayrıca şehirdeki biçimler ve onların değerlerini, tarihî ve kültürel birikimini; hayat ve sanat anlayışını hissettirmekte ve anlatmaktadır.

Makale için, Agâh Sırrı Levend’in (1958), “Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul” adlı çalışması incelenmiş; eserden kenti ve kentliyi ilgilendiren bazı beyitler seçilmiştir. Şehrengizlerin işaret ettiği esaslara şehir ve mimarî alanlarında yazılmış kaynaklarla açıklama getirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Kent, Kent Bilinci, Şehrengiz, Süreklilik, Dönüşüm.

#### ABSTRACT:

The city has many key features. Religion, culture and civilization values reveals in physical formats. The properties it takes over from the past, continues/keep up today. It transfers the basic characteristics by some transformation and alteration. This transfer is done with some tools like architectural, literary and historical works. Shahrangizs is one of them.

The city can continue his existence and transforms with the citizen. The citizen to creates and to transforms the city, he uses the values inherited. One of the works which contain the values in itself is shahrangizs. “Shahrangiz” which is situated in Divan Poetry, gives information about Ottoman cities and citizens. The knowledges adumbrate and make understand the forms in the cities and their values, cultural and historical accumulation; the sense of art and life.

For the article it was examined Agâh Sırrı Levend’s work (1958), by the name of “Shahrangizs in Turkish Literature and Istanbul in Shahrangizs” and it was selected some couplets from the work about the city and citizen. It was explained the fundamental issues which Shahrangizs refer to them by sources which is written in the fields of city and architecture.

**Keywords:** City, City Consciousness, Shahrangiz, Continuity, Transformation.

## 1.GİRİŞ

Bildiri konumuzla ilgili üç temel kavram bulunmaktadır: Kent, Kentli, Şehrengiz. İnceleme, birkaç meseleye açıklık getirmeye çalışmaktadır: Kent-kentli döngüsü, kentin sürekliliği, kentin ve kentlinin dönüşümü. Şehrengizler üzerinde yapılan bu çalışma, şehir ve şehirliye ait bazı değerleri ve bu değerleri kentliye aktaran şehrengizlerin şehir bilinci oluşturmaktaki rolünü dikkatlere sunmaktadır.

Karmaşık yapısıyla ve bütün şehirliyi ilgilendirmesi bakımından ön plana çıkan kent ile insan arasında kaçınılmaz bir döngü bulunmaktadır. Kente müdahale eden, onu biçimlendiren insanın kültür ve medeniyet değerlerine sahip olması ve kente o değerlerin biçimlerini aksettirebilmesi gerekmektedir. Bunun için değerlerine vâkıf ve onlara yeni biçimler verebilme kabiliyetine sahip olmalıdır. Bunu başarabilmek için geçmiş tecrübelerin yer aldığı eserlere ihtiyaç duyulur. Bu eserlerle temas kurulması, kent kültürü ve kentlilik bilinci oluşmasına katkı sunmaktadır.

Her bilim dalı kendi imkân ve metotlarıyla kenti incelemiş ve yine kendine has yöntemleriyle bir neticeye ulaşmış ve onları ifade etmiştir. Bunlardan birisi de edebiyattır. Özellikle “Divan Şiiri” ya da “Klasik Şiir” olarak adlandırılan Osmanlı şiirinde yer alan “Şehrengiz” türündeki şiirler, Osmanlı şehirleri ve şehirlileri hakkında malumat vermektedir. Bunlar, şehir ve şehirli hakkında bilgi verirken okuyucuya da biçimlerin arkasındaki değerleri, tarihî birikimi ve hayat anlayışını hissettirmektedir.

Kent kültürü, kentin değerleri ve onların biçimleri; kentlilik bilinci ise kentte yaşayan insanların kentle uyumlu bir hayat sürmeleri ile ilgilidir. Şehrengizler her iki konuda da okuyucuya ipuçları sunmakta; şehrengizlerde ortaya konan insan, toplum ve şehir algısı ihtiyacımız olan kültür ve bilincin kodlarını manzum olarak ortaya koymaktadır.

Neden manzum formunda yazılmış eserlerden olan şehrengizi incelemek için seçmekteyiz? Bunun cevabı manzum bir edebî eserin şahsına münhasır özelliğinde yatmaktadır. Şehrengizler, şiir formunda olmaları hasebiyle öznel, duygusal ve psikolojik gerçekliğin kendini hissettirdiği bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla bir mensur eserin söylediklerinin ötesinde şairin şehri ve şehirliyi nasıl algıladığını göstermektedir. Bu “algı”, kente ait özelliklerin çözülmesine, fark edilmesine ve anlaşılmasına götürecektir. Şiirin sembolik dili, şehrin sembolik dilinin anahtarı olmaktadır.

Böyle bir çalışmayı, günümüz şiirlerinden değil de şehrengizlerden yararlanarak yapma sebebimiz ise kültür ve medeniyetimizin inanç-hayat-sanat üçgeninde tutarlı bir bütün oluşturdukları Osmanlı döneminin örnekliliğini sempozyuma taşıma niyetimizdir. Ayrıca şehrin şehrengizlere yansıyan vasıfları, toplumun bir nevi şehri nasıl anladığını ve anlamlandırdığını ele vermektedir. Bunun en önemli faydası, bugün yapılan mimarî eserlerin şehirlide nasıl bir etki oluşturduğunu ve şehirliyi nasıl

dönüştürdüğünü doğru anlama noktasında bir metot göstermesidir. Bu metot sayesinde elde edilecek veriler, kültürün veya kültür yapıcılarının başarısını ortaya koyacaktır. Çünkü bir kültürün başarısı başka kültürlerdeki muhtelif sahalardaki gelişmeler kıyaslanarak değil mensuplarına sağlayabildiği genel görüş ve düşünce tarzlarını karşılaştırmakla mümkündür (Turhan, 2002: 45).

Kültürün mensuplarına bir görüş ve düşünce tarzı vermesi gayet doğal bir süreç ve çevre ile gerçekleşmektedir. Doğumdan itibaren başlayan bu süreç kişinin kendi bilincine varması, kendi karar ve eylemlerini yönlendirmeye varıncaya kadar gelişme gösterir. Hatta kişinin karar ve eylemleri dediğimiz faaliyet alanı da kişinin yetişkinlik devresine kadar geçen sürece bağlı olarak oluşur. İnsan henüz küçükken kendisinden ziyade nesnelere ilgilenir ve bu nesnelere oluşan çevre kültürel değerle örülüdür. Bu örüntü kişilik oluşmasında temel bir rol üstlenir (Haviland, 2002: 163). Bu sebeple Turhan tarafından dile getirilen kültürün bir görüş ve tarz verebilmesinin ölçülmesi önemlidir.

## **2.TEMEL KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ: KENT, KENTLİ, KENT KÜLTÜRÜ, ŞEHRENGİZ ve SEMBOLLER**

### **2.1.Kent, Kentli ve Kent Kültürü**

Bazı kaynaklarda Şehir ve kent; şehirli ve kentli kavramlarından sadece birisi tercih edilmektedir. Tebliğde her ikisi de zaman zaman kullanılacaktır. İki sözcük arasında temel bir fark görülmemekle birlikte “şehir”in kadim olanı, “kent”in ise modern ve güncel olanı çağrıştırdığı düşünülmektedir. İki kelimenin kültürel yaklaşımdan kaynaklandığı, her ikisini de kullanmanın bir zenginlik olduğu düşünülmektedir (Taşçı, 2014: 23).

Şehir geçmişi, bugünü ve yarını kendi bünyesinde bir araya getiren; fizik, matematik ve geometri gibi doğa bilimlerinin hesap ve ölçüleriyle inşa edilen ancak şehirliyi din, tarih ve kültür gibi soyut öğelerle kuşatan ve besleyen bir yapı olarak karşımıza çıkar.

Bütün ilmî disiplinler, şehri kendi açılarından tanımlamışlardır. Konumuz gereği, inanç, tarih ve kültürü ön plana çıkaran tanımlar üzerinde duracağız. Şehir, sözlükte ekonomik yönüyle açıklanmış; ticaret, sanayi ve yönetim kelimeleriyle izah edilmiştir (TDK, 1998: 2081). Oysa insanlığın en büyük yapıtlarından biri addedilen şehir, kralın dinsel güçleri de kendinde toplamasıyla oluşmaya başlamış; ilk şehirlerde ekonomik öncelikler yer aldığı kadar dinsel öncelikler de yer almıştır (Taşçı, 2014: 24).

Şehirde değerler, biçimlerle var olur. Birer sembol olan biçimler, tabii şekilde ve belli bir süreç içinde ortaya çıkar. Ne kendilerinden önce ne de kendilerinden sonra gelen biçimlerle çatışmazlar (Mumford, 2013: 45; Ökten, 2008: 313). Sürekli cereyan eden bu değişim, insanî düzen ve kozmik

düzenin uyumu; kozmik zuhur ile insanlık zihniyetinin birlikteliği (Guénon, 2012a: 149) çerçevesinde oluşur ve gelişir.

Sağlıklı bir şehirde ve toplumda, şehir ve toplum, değişimi birlikte hisseder ve yönlendirir. Bu, bugün yaşanan, toplumun yönlendirdiği değil toplumun neredeyse tamamen pasif kaldığı, teknolojinin ilerlemesine kilitlenmiş bir dönüşüm değildir. (Mumford, 2013: 50)

Sağlıklı şehirler, değişimi zamanla yaşar ve hayata geçirir. Büyük-küçük, yatay-dikey, geometrik-kıvrımlı vs. bütün şekillerin her biri birer sembolik ifadedir ki, bütün bir medeniyetin izlerini sunar. Zira bir medeniyetin bütün varlığı mimaride, dolayısıyla şehirde ortaya çıkar (Cansever, 2002: 169). Çünkü şehir, bir medeniyetin anlam, biçim ve ilişki kümelenmelerini ve organizasyonlarını sağlamaktadır (Lynch, 2012: 132).

Şehrin sembolik öğeleri, mimarî biçimlerden de öte, şehirdeki evler, sular, sesler, geçmiş hayat öyküleri ve menkıbeler; bir isim veya bir nesnedir de aynı zamanda. Onların da kent kültürü oluşturmada çok önemli rolleri bulunmaktadır. Nitekim semboller, fizikî varlıkların ardındaki ruhî manaya işaret eder. Ruhî alan, biçimlerinin ardında var olan derin duygu ve düşünce dünyasını, varlık görüşünü taşır. Bunu başarabilen şehirler, İslam medeniyetinin simge şehirleridir. (Cansever, 2010: 19; Ökten, 2012: 32).

Tek bir tarifi geçirdiği bütün dönüşümleri karşılayamayacağı (Mumford, 2013: 13) belirtilen şehrin temelinde yatan din unsuru, teknik, siyaset gibi diğer unsurlara karşı ön plana çıkmıştır (Mumford, 2013: 49, 53, 67). Bu öncelik, inanç sistemlerine ait meselelerin estetik ve becerikli şekilde çözümlenmesi sayesinde şehirde yerini alır (Cansever, 2010: 33).

Şehirleri inşa eden her medeniyet telakkisinin de kendine göre bir hayat felsefesi, bir dünya görüşü vardır (Ökten, 2012: 10). Bu hayat görüşü çerçevesinde gelenek aracılığıyla aktarılan duygular, örgütlü tutumlar toplamı şehirde yaşanmaktadır (Benevolo, 1995: 95). Bu sebeptendir ki semboller, hayatın sosyal, psikolojik, estetik ve pratik bir parçasıdır. (Lynch, 2012: 137).

Kısaca şehirde ahlak, sanat, felsefe ve dinî düşünce gelişir. Bu ortamda insan, dünyadaki vazifesini ve varlığının anlamını en üst düzeyde tamamlar. Bu anlayış, şehir biçiminin oluşmasını ve insanın kemal düzeyine ulaşmasını sağlar (Cansever, 2010: 19).

Şehrin mimarî yapısının şehirliye duygusal güven sağlaması gerekmektedir. Bu da mimarî yapıların taşıdığı sembolik değerlerin yerli yerine olmasıyla mümkün olabilir. Toplumun ruhî, aklî ve bedenî ihtiyaçlarına cevap veren iyi bir çevresel kompozisyon aynı zamanda duygusal olarak güven de sağlar. (Lynch, 2012: 5-6).

Kenti sadece şehircilik açısından ele almak, şehrin şiirini ve metafiziğini anlaşılmasız kılmaktadır (Taşçı, 2014: 16). Medeniyetler kadar eski olan şehirleri (Sezal, 1992: 11), medeniyetin esasları üzerinden incelemek kaçınılmazdır. Şehir bir medeniyetin yaşandığı yer olarak görüldüğü zaman şehirli de medeniyetin değerlerine göre yaşayan kimse olarak görülmelidir. Şehirli/ kentli demek, bir yerde yaşamaktan öte, orada oluşturulan ve şehrin kimliğini temsil eden ilim ve sanat hareketlerine, eserlerine ve bunlardan doğan toplumsal davranışlara katkı sağlayan insan olmalıdır (Taşçı, 2014: 33).

Kültür; bilgiyi, inancı, örf ve adetleri, sanatı ferdin içinde yetiştiği toplumda edindiği bütün ahlak, yetenek ve alışkanlıkları içeren bir bütündür (Turhan, 2002: 37). Şehirli, yetişme sürecinde kültüre ait tavır ve davranışları şehir ve toplumdan almaktadır. Kent kültürü ise kentin tarihi boyunca bünyesinde biriktirdiği değerlerin toplamı şeklinde anlaşılmaktadır. Zira kültür, hayatın her alanını kuşatmakta ve onu şehre yansıtmaktadır. Şehir, aynı zamanda üzerinde biriken kültürü aktarma aracıdır. Kent kültürü sadece kent ile tanımlanmamakta kentin kentli ile ilişkisinden doğduğu ileri sürülmektedir (Taşçı, 2014: 56).

## 2.2.Şehrengiz

Klâsik Türk Şiirimizde 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl başlarından itibaren görülmektedir. Yazıldıkları şehirlerin sosyal ve kültürel tarihleri, mekân, insan ve toplum tipleri hakkında bilgiler verirler. Arapça “şehir” kelimesi ile Farsça “-engîz” edatından meydana gelir. -engiz, sözlükte “koparan, karıştıran” anlamlarına gelmekte; “sefa-engîz” (neşe yaratan) şeklinde de anlam kazanmaktadır. “Neşe yaratan” anlamından hareketle şehir-engîz, “şehir kuran” anlamında kullanılabilir. Çünkü şairin zihin ve gönül dünyasında yeni anlamlara bürünmektedir. İstilahî olarak ise şehrengîz, “Bir yerin tabii ve sosyal özelliklerinden bahseden bir nazım türü.” olarak tanımlanır.

Şehrengizler, şiir formatındadır. Şiir, öznedir. Bu öznelik beraberinde duygusallığı getirir. Şehrengizler, herhangi bir şehir hakkında ansiklopedik bilgi veren eser değil, şehir hakkında his, heyecan ve hayal dünyasını paylaştığı bir eserdir. Şehrin unsurları, kutsal mekânlara teşbih edilir. Mekânların ruhî boyutlarına atıfta bulunur. Dünyanın nesnelere ancak öteki dünyadaki misalleri sayesinde anlam kazandıkları\* anlayışı hâkimdir.

Dil, üslûp ve muhteva ile ilgili hususlar göstermektedir ki şehrengizler, şehir ile insan arasındaki kaynaşmanın, dostluğun ürünüdür. Şehrengizler bir kimseye sunulan ve karşılığında bir atıya, caize alınan şiirler değildir. Bu yönüyle bir “kaşılıksızlık” söz konusudur.

\* Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 90.



Şehrengizlerde mekân, insan ve toplum vardır. Mekân, bazen teşhis sanatıyla canlandırılır; tarihiyle ele alınır. Hayalî ve gerçek unsurlar bulunur. Ferdî ve sosyal hayata yer verilir. Bu sayede dönemin sosyal hayatına, insan mekân etkileşimine, mekânların maddî ve manevî büyüklüklerine, ayrıca dönemin değer yargılarına ulaşılır.

### 2.3.Şehrin Sembolik Dili

Şehir, üzerine bina edildiği inanç esaslarını maddî düzlemde ortaya koyar. Bu manevî esaslar, maddî varlıklar eliyle şehriyle temas kurar. Semboller ortadan kalktığı zaman arkasındaki kavramın varlığı da tehlikeye girer. Bu sebeple bir toplumun kendi değerleriyle temas kurabilmesi için sembollere mutlaka ihtiyaç duyulur (Ökten, 2012: 59).

Semboller, varlığın kendini, çevreden alınan unsurlarla kuşanarak zuhur ettirmesi (Guénon, 2012b: 109; 2012a: 27) sayesinde tabii ve zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Burada sembol, varlığın bir örtüsü olarak karşımıza çıkar. Bunlar, son derece anlaşılır, okunaklı ve görünür olmalıdır ki özel ve dikkate değer görülmelidir. Şehirli şehri yaşarken bir kavrama serüvenine girecek ancak bu serüven basitleştirme şeklinde değil, genişletme ve derinleştirme şeklinde meydana gelecektir. Oturmuş yapısı, anlamlı sembolik bütünlüğüyle oluşturulmuş bir şehir, şehirlilerin nazarında sürekliliği kesilmeyen, zaman içinde kavranabilecek bir organizma olarak yerini alacaktır. (Lynch, 2012: 11).

Yahya Kemal'in asırlardır süregelen iklime girebilmesi bu açıdan mühim bir örnektir. Süleymaniye'de Bayram Sabahı'nda (Yahya Kemal, 2001:9-13) "Bir zaman hendeseden abide zannettimdi" mısraıyla bir zamanlar hendeseden ibaret bir yapı olarak gördüğünü ifade eder. Yahya Kemal'in fark ettiği şey, mananın gizlendiği sembollerdir. Bu bütüncül ve tevhidî sembollerin oluşturduğu atmosfer, şairi dokuz asırlık bir kubbenin altına dâhil etmiştir.

## 3.ŞEHRENGİZLERDE ŞEHİR ESASLARININ SEMBOLİK ANLATIMI

### 3.1.Madde ve Mananın Buluştuğu Şehir

Cemâlî (ö.1510-12?) hakkında yazdığı ve doğduğu şehri "ulu" vasfıyla nitelendirmektedir:

O gün çün göz açup dünyâya geldüm

Beni ben bir ulu şehir içre buldum (Levend, 1958: 106)

"Gözümü açıp dünyaya geldiğim zaman kendimi bir ulu şehir içinde buldum."

II. Murad devri şairlerinden olan Cemâlî'nin gözünü açtığı İstanbul'da gökdelenler olmadığına göre şehre "ulu" sıfatını veren vasıflar üzerinde düşünülmelidir. Maddî anlamda bir devasalık, yükseklik şehre bu sıfatı verdiremeyeceğine göre bu vasfı, maddî olmayan yönlerinde aramak icap etmektedir. Manevî alanda şehrin sahip olduğu "ulu"luk ileride zikredeceğimiz bazı hususiyetlerden dolayı kendisinde doğan bir şair tarafından böyle dile getirilmektedir.

Sevâdı melce'-i kevneyn olupdur  
Beyazı mecma'u'l-bahreyn olupdur (Levend, 1958: 97)  
"Toprağı iki âlemin sığınağı, denizi ise iki denizin birleşme yeri olmuştur."

İstanbul, maddî ve manevî âlemin kendisine yer bulduğu, bir makamdır. Kevneyn, iki âlemi, yani maddî ve manevi, dünyevî ve uhrevî, cismanî ve ruhânî âlemi ifade eder. Şehirde dünya ve ahiret birlikte hissedilmektedir. Bazı örnekler bunun anlaşılmasına katkı sunacaktır. Şöyle ki, Roma'da 4. asırdan itibaren Hristiyanlığa ait sembolik yapılar, kentin genel organizasyonunu belirlemiş ve hatta nispeten müdahale etmiştir. Roma hukuku gereğince şehrin dışındaki mezarlıklar ile kent arasında irtibat kurulmuştur (Benevolo, 1995: 30-31).

Mezarlıklarla şehrin irtibatı iki ayrı zihin dünyasını, medeniyet telakkisini anlatmaktadır. Bu, hayat ve ölüm algısının sembolik bir dışavurumudur. İslam şehirlerinde, mezarlıklar şehirle iç içedir. Bu demektir ki, hayat ile ölüm arasında keskin ve uzak bir çizgi yoktur; bu dünya hayatı, sonsuz hayatın bir yansımasıdır; bu hayatın nesnelere birer mecazdır, asıl değildir ve bu mecazın dayandığı gerçeklikle uyum içinde hareket etmenin zarureti göstermektedir. Bu anlayış, dünyayı duygu yetisi, yani kalp idrakiyle bakmaya ve anlamaya yönlendirir. Çünkü dünya hayatının etkinlikleri onlara sembolik boyut yükledikçe ve onların gerçekliğiyle irtibat kurdukça önem kazanmaktadır (Andrews, 2000: 172).

Şehre yansıyan manevî birçok unsur bulunmaktadır. Batıdaki şehirlerin inşa ve planlaması, numara ve bloklarla gerçekleşirken İslam medeniyetine ait şehirlerde şehre veya semte rengini veren manevî şahsiyetler ile gerçekleşir. Camii ve türbeler bunların isimleriyle anılır ve şehre/mahalleye vs. manevî bir atmosfer katarlar. Bu, İslam şehirlerinin özgün bir insanı ve onun etrafında oluşan bir kimliği sayesinde oluşmaktadır. Böyle bir insanın oluşturduğu merkez etrafında şehir yavaş yavaş oluşurken (Ökten, 2012: 51-53) Batı şehirleri, birkaç kişinin veya grubun masa başında çizdiği plan doğrultusunda bir baştan oluşturulur ve bitirilir (Benevolo, 1995: 89-90).

### **3.2. Gün Görmüş Bir İhtiyar**

Cihân-dîde köhen-sâle zamânun  
Ki deryâ gelmemiş sâkına ânun (Levend, 1958: 70)  
"Zamanın gün görmüş ihtiyardır ki tecrübe konusunda derya onun dizlerine gelmemiştir."

Şehir uzun yaşı ve kadim tecrübesi dolayısıyla gün görmüş bir ihtiyardır. Geçmişin tecrübeleriyle büyük bir birikim sahibidir. Şehir zamanla var olan; geçmiş, bugünü ve geleceği kendinde birleştiren bir organizmadır. Yüzyılların getirdiği birikim bugünün zihin dünyasında bir tavır

ve davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Bertnard Russell tarafından dillendirilen şu özelliği de hatırlatmaktadır. “Yunan kültürü, teknik bilgi ve seviye bakımından iptidâî idi; ilmi ise bugünkü ölçü, zihniyet ve bilhassa tecrübî temayüller itibariyle bir fevkaladelik göstermiyordu. Onun için ne kendisinden evvelkilere ne de kendisinden sonra gelenlere ilmî teselsül ve an’ane bakımından bağlanamayan Arşimed’i bir istisna olarak kabul etmek zarureti vardır. Bu itibarla tecrübî ilim an’anesini, İslam medeniyetiyle başlatmak şüphesiz hakikate daha uygundur.” (Turhan, 2002: 46).

### **3.3. Dilencisi Sefine Olan Bir Şehir**

Gedâ-veş yüz sürer kapularına

Ağaç keçkül elinde her sefine (Levend, 1958: 68)

“Her gemi, ellerinde ağaçtan keşküller ile dilenci gibi kapularına yüz sürer.”

Şehir, zengini, fakiri ve dilencisi ile bir bütündür. Bu hayatın doğal halidir. Şairin hayal dünyasında gemiler, şehrin kıyılarına yanaşmış ve şehre doğru ellerini açmış birer dilencidir. Osmanlı şehrindeki semtlerde varlıklı insanlar ile fakirler aynı mahallede oturmaktaydı. Varlıklı kimsenin o semt üzerinde bir himaye görevi de bulunmaktaydı. O dönemden bugüne değişen şartlar ve süreç içerisinde zengin ve fakir mahalleler oluşmaya başlamıştır. Nihayetinde dilencilerin ve satıcıların giremediği siteler ortaya çıkmıştır. Bu neticeyi ortaya çıkaran sebepleri araştırmak ve onların yeniden öze dönük olarak düzenlenmesini sağlamak gerekmektedir. Zira vücudun uzuvları arasındaki felç hali gibi bir sorun söz konusudur. Bir şehir kendi içinde bir bütündür ve her parçasını bir diğer parça hissetmelidir. Aradaki kopukluk şehir ve şehirli sağlığı açısından uygun görünmemektedir.

### **3.4. İnsanı, Kâmil; Esnafı, Vicdan Sahibi**

Dahi bahr-ı kemâl ü fazl u irfân

Ricâli a’del ü esnâfı insân (Levend, 1958: 106)

“(İstanbul), olgunluk, fazilet ve irfan denizidir. İnsanları adaletli ve esnafı insafıdır.”

Şehir ve şehirli için sayılan bu vasıflar, özellikle şehirli insan için sayılmıştır. Olgunluk, fazilet ve irfan denizi olan şehirde yaşayan insanın da şehre münasip olarak adalet ve vicdan vasıflarına sahip olması gerekir denilmektedir. Bunun altında, şehri kuran en önemli etken yatmaktadır. Büyük medeniyetler, büyük dinlerle; büyük şehirler de büyük medeniyetlerle tanımlanmaktadır. (Taşçı, 2014: 24). İslam gibi hayatın bütün esaslarını kuşatan bir inanç sisteminin merkezde yer aldığı Osmanlı medeniyetince kurulan şehirde insanların zikredilen vasıflara sahip olması son derece doğaldır.

### 3.5.Minare: Yer ile Göğü Birleştirici Unsur

Yücelmiş benzeyüp kadd-i nigâra  
Göke dikmiş asâyı her minâre  
Gören sanur imâd-ı âsmandur  
Ve yâhûd gök yüzine nerdibândur (Levend, 1958: 106)

*“Herbir minare, sevgilinin boyuna benzeyerek yücelmiş ve asâyı göğe dikmiş (gibidir). Gören, gökyüzünün direkleri veya gökyüzüne uzanan merdivenler sanır.”*

Osmanlı'nın ulu şehrinde ulu yapı, Camiidir. Cami minaresi, yerle yani şehirle gökyüzü arasında irtibat kurmaktadır. Şairin hayal dünyasında minare, sevgilinin boyudur; göğe uzanan merdivendir; kendisi yeryüzünde ama gökyüzünde bir aşadır. Minare aracılığıyla gök ile yer camii ile **birleşir**.

Siluet, şehrin en önemli değerlerinin ilk önce görünmesi anlamına gelmektedir. Bunlar, hem kadim hem de çağdaş olabilir. Bu yapılara bakılarak şehirde geçerli olan baskın anlayış, kültür ve medeniyet telakkisi, bu telakkinin ihtişam ve estetik anlayışı hakkında fikir ileri sürülebilir. (Ökten, 2012: 14-15). Bu fikirleri bize sağlayan gerekçe, sembolik değerleri olan yapıların hiyerarşik olarak düzenlenmesi; bu düzenlemenin ehemmiyet ve öncelik sıralamasını göstermesidir. (Benevolo, 1995: 105). Gerek İslam medeniyeti gerekse Avrupa ortaçağ şehirlerinde en önemli unsur mabetlerdir. Önemli olmasının göstergesi, şehrin merkezine ve en görünür yerine konulmasıdır. Bu sayede, psikolojik veya manevî bir atmosfer sağlanmakta; insanların kendilerini fizikî olarak tanımlayabilme ihtiyaçları da yerine getirilmektedir. (Lynch, 2012: 90; Benevolo, 1995: 49)

Mabedin şehrin merkezî yapısı olarak konumlandırılmasının arka planında, gök ile yer arasında; Tanrı ile tabiat arasında bir nevi aracı olan insanın/halifenin (Guénon, 2012b: 117-124) kâinatın uyumunu sağlamadaki tabii rolü yatmaktadır. Mabetlerin yüksek ve görünür olma pozisyonları, insanın tazim ve hürmet duygusunun bir simgesidir. (Ökten, 2012: 102).

### 3.6.Şehrin Camii: İnsanların ve Cinlerin Bütünleştiği Yer

Şebi rûze döner mescid otâga  
Menâre zer dikilmiş bir çerâga  
Namaza cem' olurlar insile cân  
Var anda san nice mühr-i Süleymân (Levend, 1958: 106)

*“Gece gündüze, mescid de otağa; minare ise altın dikilmiş bir kandile döner. İnsanlarla cinler namazda birleşirler. O anda nice Süleyman mührü var sanırsın.”*

Cami sadece namaz kılma mekânı değil; insanların bulunduğu ve bütünleşme yeridir. İnsanlar orada sadece ibadet etmez, sair zamanlarda da bir araya gelirler. Bu sebeple şair, camii otağa,

minareyi altın dikilmiş bir kandile benzetir; bütün insanlar ve cinler namazla birleşirler. Batı'da insanların bir araya geldiği yerler daha çok meydanlar, kamusal alanlardır. Bu bira araya geliş, tesadüfidir. Bir amaç güdülmez. Buralarda insanlarla yan yana gelmek, selamlaşmak, bir konuyu danışmak ve bakışmak gibi eylemler yapılır. İslam dışı topluluklarda meydan gibi kamusal alanlarda gerçekleşen bu sosyal hareketlilik İslam şehrinde camide meydana gelmektedir (Taşçı, 2014: 87).

İslam'da Camii, ibadet yeri olarak başlamış ancak daha sonra eğitim, idare, halkla buluşma, ilan, askerî ve idarî toplantılar, kütüphane, ilmî eserlerin yazıldığı mekânlar, kültür merkezi, edebiyat şiir derslerinin yapıldığı merkez, adalet divanı olarak yer almıştır. Bu sebeple İslam toprakları genişlediği zamanlarda fethedilen yerlere ilk olarak camii inşa edilmekteydi. Şehir planlaması yapılırken önce camii yeri tespit edilir, sonra dört bir tarafa güçlü okçularla ok atılır ve okların düştüğü noktaların ötesine evlerin yapılmasına müsaade edilirdi. Ana yollar 40, yan yollar 20, ara sokaklar ise en az 7 zira olmak kaydıyla yapılırdı (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46-56).

### **3.7.Şehir: Aklın Erişemeyeceği Bir Organizma**

Hâric ez akl-ı beşer İstanbul  
İremez gâyetine ehl-i ukûl (Levend, 1958: 112)  
"İstanbul, beşer aklının anlama kabiliyetinin ötesindedir. Akıl ehli, İstanbul'u anlayamaz."

Şehir, tamamen aklî yani bilimsel esaslarla anlaşılabilir. Şehirlerin de birer manevî atmosfer ve ağırlıkları bulunmakta; orada yaşayan şehirlilere hissettirmektedir. Beyit, bugünkü bilimsel anlayışın sınırları dışında kalan bir gerçeğe parmak basmaktadır. Bu gerçek; aşkın bir âlemin varlığıdır. Akıl ötesi, aşkın âlem maddeyi şekillendirmekte ve şekillerin oluşturduğu biçimler üzerinde sembolik olarak bazı değerleri dile getirmektedir. Bilim, kendi sınırlarına alamadığı, aklî ölçülerle ele alamadığı bu olgu ve olayları devre dışı bırakmakta ve onu yok saymaktadır. Oysa insan gibi şehirleri de sadece bilimsel olarak açıklamak ve anlamak imkân dışıdır. Çünkü Osmanlı şehir Batı'da olduğu gibi birkaç kişinin çizmesiyle değil (Benevolo, 1995: 89-90), özgün insanların biçimlenme sürecine katkılarıyla oluşmuştur (Ökten, 2012: 51-53).

İslam şehirlerinde şehir kuran ve ona manevî bir atmosfer katan manevî şahsiyetler, şehre sadece bir isim olmakla kalmaz, kendilerinden sonra anlatılacak olan menkıbelerle de şehrin canlı bir parçası olurlar. Dilden dile aktarılır ve aktarıldıkça yeni eklemeler ve mesajlar yüklenirler. Bu mesajların sebeplerinden birisi bazı hadiselerin yalnızca manevî etkenlerle gerçekleşeceği hususunda beslenen inançtır. Bilimsel olarak ispatlanamayacak bu inanışlarda şehirlinin psikolojik arka planı yatmaktadır. Cafer Çelebi'nin Eyüp Sultan Hazretleri ile ilgili beyitleri, bu çerçevede ele alınabilir. *Sıfat-ı Kabr-i Eyyûb-i Ensârî* başlığıyla menkıbevî tarihi şu şekilde anlatır (Levend, 1958: 87-89):

Bu söz âlemde olmuş idi meşhûr  
Tevârih içre hem mastûr u mezkûr  
*"Bu söz âlemde meşhur olmuştu. Tarihler içinde adı geçmişti."*

Ki eshâb-ı kibârun ihtiyârı  
Dü âlemde Fahrî'nun bir bellü yârı  
*"Büyük sahabelerin ileri geleni, iki dünyada Efendimiz'in belli bir yaridir."*

Ebû Eyyûb-ı Ensârî gazâyeye  
Azîmet idüp inmişidi buraya  
*"Ebû Eyyüp Ensârî hazretleri, gazaya azmedip buraya gelmişti."*

Guzâtile bu şehre gelmiş idi  
Şehîd olup bu yerde kalmış idi  
*"Gaziler bu şehre gelmiş ve şehit olup kalmıştı."*

Tacizâde Cafer Çelebi, bundan sonra kabrin yapılışını anlatmaya başlar. Bu anlatımda Eyyüp el-Ensârî hazretlerinin madde âleminde tasarruf sahibi olduğu anlayışı söz konusudur. Eyyüp el-Ensârî, kabrinin bilinmesini, yanına bir camii yapılmasını; insanların sürekli gelip gitmesini dilemektedir. Bu talep ile kabri keşfolunur; türbe bina edilir ve ibadete başlanır. *"Var ola nîm fersah şehrden dûr"* mısraında bir zamanlar şehirden biraz uzak olduğunu anladığımız bu mekân sonradan şehrin merkezinde yer alır, hatta daha sonraları merkez haline gelir:

Eyyüp Sultan hazretlerinin tasarrufuyla alakalı beyitlere bakalım:  
Diledi kim anun hâki biline  
Ne yirdedür ten-i pâki biline  
*"Toprağının ve temiz bedeninin nerede olduğunun bilinmesini istedi."*

Yapa üstine bir dahme müşeyyed  
Ola ol tâ ebed âlemde ma'bed  
*"Toprağının üstüne muhkem, yüksek bir türbe yapılsın ve ebediyen dünyada mabed olarak kalsın."*

İde rûhı içün evkâf u hayrât  
Ola rûz u şeb üstinde ibâdât  
*"Ruhu için vakıflar ve hayırlar yapılsın ve gece gündüz üstünde ibadet edilsin."*

Bir ulu hoş ziyâret-gâh ola ol  
Ziyâret-gâh u hâcet-gâh ola ol  
*"Güzel bir ulu ziyaretgâh ve ihtiyaçların arz edildiği bir makam olsun."*

İlede halk kurban u nüzûrı  
Bula fakr ehli olanlar huzûrı  
*"Halk kurbanını ve adakını göndersin, fakirler bu sayede huzur bulsun."*

Eyüp Sultan'ın makamında türbe ve camii yapılmasından sonra orası şenelmeye ve imar edilmeye başlar. Daha sonraları, çok güzel bir şehir halini alır. Bu gelişmenin arkasında şaire göre yine Hazret bulunmaktadır:

Yerine geldi az müddetle me'mûr  
Bu buk'a oldu bir hoş şehr-i ma'mûr  
*"Az bir zaman sonra yerine bir memur geldi. Bu bölge, güzel bayındır bir şehir oldu."*

Bu semtte hayat ve ölüm aynı anda yaşanmaktadır. Hayat, Eyüp Sultan Camii ile ölüm ise Eyüp Sultan Türbesi ile temsil edilir. Ayrıca mezarlıklar ve serviler ölümün simgesi olup onu hatırlatırken, şadırvanda şakırdayan su ise kendisinden yaratılan insana hayatı hatırlatır. Bu merkezin etrafında hayat ile ölüm arasında yaşayan insanların evleri ve iş yerleri yapılır. Cami ve türbe şehrin merkezinde yer almakla değerler sisteminin merkezinde olduklarını gösterir.

İslam şehirlerinde önceki asırlarda inşa edilen merkezî yapılar, geçmişteki kadar olmamakla birlikte çağdaş insanlar gözünde de merkezî konumunu devam ettirmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi tarif ve tanımlama referanslarıdır. Batıdaki şehirlerde bir konumu belirtmek, tarif etmek için kullanılan ifadeler, dönemeç veya bir işaret öğeleri meydanlar ve alışveriş merkezleri olmaktadır (Lynch, 2012: 113-114) Osmanlı şehirlerinden günümüze sağlam kalan yerleşim yerlerinde tanımlama ve tarif için temel alınan noktalar ve işaret öğeleri camii ve türbe gibi kutsal mekânlar olmaktadır (Ökten, 2012: 52-53). Bir adresle bütünleşmiş olan kutsal mekânlar, Osmanlı yani İslam şehirlerinin hangi güce istinat ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Osmanlı şehirlerinde türbeler canlı birer merkezdir. Buralar, halkın moral ve motivasyon bulduğu önemli noktalardır. Bu noktalarda menkıbeler ve efsaneler canlanır, hayat bulur. İnsanlar, dertlerini ve sevinçlerini paylaşarak psikolojik olarak da bir rahatlamaktadırlar.

#### 4.SONUÇ

Şehirler, insanoğlunun hayatında yer alan değerleri o ana kadar elde ettiği tecrübelerle biçimlendirmesi sonucu oluşan büyük ve karmaşık bir organizmadır. Bu organizmayı vücuda getirirken günün en ileri tekniğini kullanması; ancak bununla da beraber kendisini var eden değerlere olabildiğince riayet göstermesi beklenir.

Şehir kültürü doğurur ve ondan doğar. Bu döngünün sağlıklı oluşu sürekli gündemde tutulmalı ve şehirlinin ve onların içinden çıkan sanatkarların his ve fikirleri ölçülmeli ve dikkate alınmalıdır.

İncelediğimiz şehrengizlere göre Osmanlı şehri şu vasıflara sahiptir: 1- Şehir manevî olarak uludur. 2- Dünya ve ahireti buluşturur. 3- Gün görmüş, tecrübe sahibidir. 4- Zengin ve fakiri, birbirinden ayrı tutmaz; ekonomik temelli yapılaşma yoktur. 5- İnsanı kâmil, esnafı vicdan sahibidir. 6-

Şehrin en görünür yapısı cami minaresidir. 7- İnsanların bir araya geldiği, bulunduğu yer camidir. 8- Şehir aklın planlaması dışında manevî atmosfere de sahiptir. Aklın çözemediği sırları haizdir.

Şehrengizlerde yer alan ve almayan birçok kent ve kentlilik ögesi, çok farklı şekillerde sorgulanmalıdır. Kentli üzerinde bir görüş ve tarz bırakıp bırakmadığı ve de nasıl bir değer bıraktığı kontrol edilmeli ve kentin gidişatı bu çerçevede yönlendirilmelidir. Nitekim kent ve kentli arasında var olan birbirini doğurma döngüsü rastgele seyrederse kenti ve kentliyi var eden değerlerin korunması imkânsız hale gelir. Sonuç olarak kent ve kentlilik kültürünün oluşumunda klasik edebî eserlerle de bağ kurulmalı ve onlardan istifade edilmelidir. Bu sayede zihin ve gönül dünyamızda meydana gelen kopmaları telafi etme noktasında biraz daha çözüme yaklaşılabilecek ve bütüne ulaşılacaktır.

#### KAYNAKÇA

- BENEVOLO, Leonardo (1995), *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul: Yeni Binyıl.
- CANSEVER, Turgut (2002), *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul: İz Yayınları.
- CANSEVER, Turgut (2010), *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- HAVİLAND, William A. (2002), *Kültürel Antropoloji*, (Çev.: Hüsamettin İnanç), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1958), *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği.
- LYNCH, Kevin (2012), *Kent İmgesi*, (Çev.: İrem Başaran), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- MUMFORD, Lewis (2013), *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Koca G., Tosun T.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÖKTEN, Sadettin (2008), *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖKTEN, Sadettin (2010), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Mimarî Gelişim" *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, (Haz. Hut D., Kurşun Z., Kavas A.), İstanbul, s. 505-509.
- ÖKTEN, Sadettin (2012), *Yahya Kemal'in İstanbul'u ve Devamı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖNKAL, Ahmet ve BOZKURT, Nebi (1993), "Camii Dinî ve Sosyokültürel Yönü", *DİA*, c. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 46-56.
- SEZAL, İbrahim (1992), *Şehirleşme*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- TAŞÇI, Hasan (2014), *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURHAN, Mümtaz (2002), *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.